

Невільничача залеглість. — «Історія моего современника» д. Короленка. — «Доблітні туши» чи «тугілки прадімні». — Візія і наука. — Пітанская руба. — «Персональне і тилюше». — Гіпнові риси у «современнику». — Дитячі його горки. — Три випадки і стосунки між ними. — Зародок польського плахтища. — Мінує і сучасне. — Польське повстання, та обуреність з його героями. — Боротьба двох вільниць. — Маленська драма в маленький дум. — Перша рана. — Третя національність. — *Хто я?*

Останній свій огляд українського життя, кілька місяців тому, я вжиня був зачленом проєкту книжки д. Володимира Короленка—«Історія моего современника». Я сподівався незабаром спіннатись на ній докладаніше—тільки за-для власного інтересу глибокого, а й через те, що вона могла дати нам чудові ілюстрації до тієї теми, що саме тоді місце було захоплено—теми про становище, на-прям і пливів сучасного українського письменства. Отже дея-які сторонні обставини не дали мені тоді зараз же вернутися до тієї теми і використати для неї спомінки д. Короленка. Але книжка його все-таки лаштювалася у мене на столі, нагадуючи про не-виконану обіцянку, і час од часу поривало мене поговорити про ту книжку, хоч я не зв'язуючи вже ІІ а колишньою темою. Аж тепер от, хоч і пізно, можу і загадити свою загадливість перед читачами.

Вони певше вже знають "Історію моого современника", а як що досі не знають, то нехай і швидче й перевчитають: жалувати і нарятити не будуть. В цих автобіографічних записах сучасного відзначеної письменника російського, або—як скромно назаважає автор у передмові—"Історія моого современника", чоловіка, ізвістного ми її більше всіхъ остальнихъ людей моего времена", не саму тільки автобіографію д. Короленка згада читац. Звичайно, вже в самій біографії не аби-якої людини дуже бував цікава, стаючи часто тим фокусом, що збирає в собі проміння інтелектуального життя, російського наскрізь себе винаженої людини. Але, знову кажу, не тільки цими цікаві

Не шукай краси, не говорить про

автобіографічні записи д. Короленка. То прапо — ми знайдемо тут скіпу картину, змальовану піктограмами різного художника, а прирівнявши їймо рисом лагідного, серечного освічення. М'якими тона-
ми та яскравими фарбами наскільки-
таки галерею типів „добrego ста-
коального времена“ і тільки преступ-
ник доби, коли вгадані типи перед
всими подіяли — отам фатальним
було буде — опинились немов риба
на березі. І дитячі літа автора та його
неб д. Короленко, одни з найбільших
художників сучасного письменства
російського, — вони сама приходить до
цього. В творах Короленкових благородна простота і елегантність форми
гармонично єднані з благородством
та ясністю думки і в сумі да-
ють вищий прояв тієї чистої краси та
ясної, на якій спочиває душеві ці-
нності всіх історичних криків, незграб-
них завірень та грубого шідробуван-
ня та піллобрюзання до краси у на-
ших донорських адептів.

перші враження, і сковоки постали з ріпакового побуту, і сворінє тоза-
висто передреформенного дрібного
інновінціїста, і подій польського по-
стання, і типу педагогів того часу, і
изерне життя глухого провінцій-
ного багна, і гареші вародки ягоско-
вого життя, підлуб свіжшого вітру—
все це майстерно виступає в спо-
мінах д. Короленка, і, дочигуючи
станині сторінку, одного тільки жа-
воти—що книжку дочитано. І це не
важче за на все архітектоничну
ростоту її безпреценсійних описів не-
птих записок. Одно слово, спомини
Короленка дадуть читателю справж-
ниско віху, із якоїн утів вели-
кої художественної варгости, повний
справжньої краси, за якою дасливим
такою шукати жерці галасливог
вогу вільності.

Дивна річ—оттікраса. Вона ніяк у
рукі не дасеться тим, хто не перестає
ріпачати про неї, і легко, без ускої
таже напруги, плине до того, хто
заневмеше про неї говорити, але має
такої пріроди якість таємний дар една-
ється з нею. Вона тікає одразу від працьово-
дбайного тутиці—Сальєрі, і опо-
зува голову „гуляки прадядка“—
Маріїні, і відіходить від

Когда священный дар,
Когда бесмертный гений—не в награду
Любви горячей, самоотверженной,
Трудов, усердия, молитв посыпал,
А засыпал голову безумца,
Гуляя псацаного—
Ничего в этом не зробиш. Такий
Чея выбагливий закон природи, і всіх
Учених алгебра та анатомія Сальєрі
Вартя одного птахненого акорда
Діардового.

Не шукав краси, не говорить про-

— й відповість,—значить, були у Короленка підсилки вийти свідомим членам української арену, або—
запе сказавши—пішитися на тому
столі, якого він органічно віріє і
важить, що він зможе відповісти
бому голову...

Щоб знати, на них відповість, треба нам вернутися до "сучасника", якого
постать зміловав нам д. Королен-
ко в своїх споминах.

"Після того, як ми були

Дітичного віку познань були тих враженів, які не одні в нас може агати від звасного свого життя. Батько — українець, обрублений на державній службі; мати — полька. Що прадіділ героя споминав був полковим писарем у козацькому війську, а вже дід, ік є батько, правив за російського чиновника — риська, характерна для всіх майже інтелігентських родів на нашій Україні. Національне життя, кругом було мішане і виявлялось аж трьома виливами: офіційною російщиною, більш інтимної і через це дужої польськості та цілком стихійної українщини. Ріжковарні виливи ці спліталися та перехрещувались в спершу, за спокійного зачайдного життя, мирно держались купи, не входячи в конфлікти, так що герой споминав разом звасново, напр., польських та слав'янсько-українських молитов; переймався «історичним прошлімъ» Польши, родини моєї матери, своєобразними «крайками» і по своему красавицьмъ, і разом же ухідять у чудовий світ українських народних казок та фантастичних оповідання, сухаючи іх з усіх членідя. Спершу наименів живим і навіть антикатоличним був російський вилив, що доходив до хлоція в сухих казенних формах червоної офіційності. Наименіше, скажу, тут, із чужого кола людей, позбавлених тоді всіхніх ознак культури життя і соціально поставлених у самому позу громадської прямилінії. Найдужчий, як і треба було сподіватися, беручи на увагу, що це діялось в 50-роках минулого віку на правобережній Україні — був польський вилив. То була сфера повсякчасних зносин з околінним світом, сфера інтимного родинного життя, наречена сфера культури, — письменництва та театру. Першою книжкою, що зробила велике враження на героя споминів була, *Томек Sandomierszak* «Коржевського»; перших театральних враженій залишилися хлоцець єд-

польської ж таки історичної п'єси часів Сигизмунда III. І ці вражіння дуже личили і пасували до всього окопішного життя з такими характерними постатями, як старий Коляновський, Рижівський та інші. «...єсли бы...»—писе д. Короленко, — «...в это время кто-нибудь вспомнил мою дітскую душу, чтобы определить по ней признаки національности, то, въ-роятно, онъ рѣшилъ бы, что я—зародыши польского шляхтича, восемнадцатаго вѣка, гражданинъ романтической старой Польши, съ ею беззавѣтнымъ своеюлемъмъ, храбростью, пріключениями, блескомъ, звономъ чашъ въ сабель. И, пожалуй, она была бы права». Театр найдужче був спричинився до того, що «романтическое чувство прошлого уже зарадилось въ моей душѣ, нарядившись въ kostюмы старой Польши» (стор. 138—139).

Але... все таки то було минуле. Прийшло сучасніє і всією вагою своєю налило на слабі плечі малого хлопчика. Прийшло воно насамперед в формі «обрученія» а усіма його характерними прікметами.

Приблизно въ 1860 году,—оповідає д. Короленко,—отець однажды вернувся со служби серпневий і обличчевий. Переговори о чому-то з матеремъ, синъ затихъ і сказавъ:

— Слушайте, дѣти. Вы русские и съ этого дня должны говорить по русски.

Після цього вперше в нашій «ополячній» сценії залучували обіходну руську рѣчу. Ми прийняли эту реформу доволю беззаботно, пожалуй даже з удоволствіемъ, — это вводило к намъ нечто новое, — но причинъ, вызвавшихъ ее, оставались намъ чужди (стор. 139).

Причинами було польське повстання і та оргія обрушительнихъ заходівъ, що з його мала сьмі початокъ, а кінець... кінець II цієї тільки мріється в майбутності. «Обрученіе» ще раз блаеснуло тоді перед очима хлопчика в образі гарного ефектного жандарма, який «одинаково не одобряє» і Мазепу, і Жолкевського; прояснилось ще потім заливово тієї специфичної російської, вибачте на слові, «литератури», яку препреконовано осов'язковим для передплати чиновникамъ «Вѣстникомъ Юго-Западной и Западной Россіи» Говорського. «Поміятно,

що эта литература никаколько не захватывала и не убѣждала» (стор. 159), — долає д. Короленко, розповіши про той «осадокъ безвкусія і сознательной лжи», який вона по собі лишила. «Ше менше, певна річ, могла зчіснити хоч гарна, та ліховістю постать гладацького жандармського офіцера..»

Як бачимо, обрученіє не збудило національної проблеми в душі у хлопчика,—всю було чисто поверхнянимъ та формальнимъ і не сягало в глиб; російський впливъ не дав тоді вічного цікавого та привидного, а український і зовсімъ про себе не нагадував. Але незабаром питання—хто я?—стало перед хлопчом в дуже гострій, можна скласти, прикрій формі. «Составило його та же саме польська повстання.

Атмосфера ставала все більш напруженна, ходили всікі тривожні по-голоски — «що буде?» — починалися якось неизромулі подїї. Вони спершу одбились в дитячій душі якось чудно бортотою між батьківськими та материнськими родичами. Батьківі родичи були дужжі й одібрали у материних хію, «отчизну» з королями, якось відівелою волєю, школами, — маті плакала жалю та досліди... Потім почалися тривожні подїї, як труси й арешти... «Все это усиливало общее возбуждение и, конечно, отражалось даже на дѣтскихъ душахъ...» А такъ какъ я тогда не была ни русскимъ, ни полякомъ или, вѣрбѣ, было и тѣмъ, в другимъ, то отраженія этихъ волнений неслись надъ мої душечки, какъ тѣни безформенныхъ облаковъ, гонимыхъ бурнимъ вѣтромъ» (стор. 145). Творческій кругомъ чуло щось і незрозуміле. Але такъ таєтися довго не могло і з безформенихъ клаптів та обривків од усіхъ вражінів почало незабаром вирисовуватися щось в певнішою формою.

По один бік стояла—блізькі симпатичні люди, придада романтика, сфера інтимного життя, шківі демонстрації. По другий—груба сила з такими заходами, як арешт хреста при поліції, повсякчасні труси й арешти людей, нарешті карі на смерть. «Въ

жизни, — розумуєї свої тодішні вражіння д. Короленко, — на одній сторінѣ стояла возвищенніа драма въ сем'ї Рыхлиныхъ і казнь Стройновскаго, на другої—красивая фигура Ваганії в дитячій душі не доділо то чи то. «Я думаю поэтому,— пише д. Короленко,—что если бы кто-нибудь суміши вскрыть мою душу, то и въ этомъ періодѣ моїй жизни она бы не навірное написала, что наибольшимъ уильямовъ въсомъ області въ неї чутства, мысли, впечатліїя, какія она получила отъ языка, литературы и вообще культурныхъ влияний родныхъ моей матери» (стор. 159).

Проте питання що не було порішено дідомъ. Суміїві й непевність осталася і незабаром душа молодого хлопчика стає місцемъ «маленької драми», а центромъ й було все та ж відчуття і навіть «нерважішмос», мовляв авторъ, питання: «кто же я на самомъ дѣлѣ?»

Основу до тієї драми дали знавже таки польське повстання. Як заземо, виховання та родинні зв'язки якось зв'язались з таємничою пріязністю були з хлощи «зародышъ польського шляхта». Офіційні віливши тягли його до «російского» табору. Поки не будо виразного ворогування між тими двома таборами, обидва віливши стояли побі поруч у дитячому серці й не вносили до його ніякого ділонансу. Хлопець, напр., найдужче стварював був і заприємливався з полікомъ Кучальськимъ і то, що онъ бувъ полякъ, а я русской, не вносило ніякої душечки тѣни въ завіслюючуюся междо нами дѣтську дружбу» (стор. 160). Але подїї, що прийшли за повстаннямъ, розвили і цю пріязнь дитячу, і виглягали всю рівнозагальну в душі у малого хлопця і скалумити тиху, спокійну атмосферу, серед якої жив від того. Виникло, що відрошили приятелі сьогодні повинні бути чомусь ворогами, а люде, які одніому николи ніякого лиха не заподіяли і навіть не мали в думці його робити—повинні одно одного неназаді. Раптомъ, непомітно немовъ завалилась земля під ногами і вирисла страшна безодні, а на обохъ краяхъ

стали навпроти тільки що близькі, а тепер без краю чужі, далекі й ворожі настроєні люди, що ліхимъ духомъ дихали одині проти одині... «Ти—москаль», — сказав хлопчеві Кучальський, коли той підійшовъ до його по давньому циро і по-пріятелиському, і цимъ словомъ зробивъ йому «рану в душі», тимъ болівшу, чимъ менше доходила до свідомості пріячна ворожність та ненімність за данихъ обставин. Дитяче серце боліче стиснулось од того незрозумілого відчущення й обрати, але все таки прияло й заховало його, що й не мігъ хлопець, «изгнати изъ души ноющее и щемящее ощущение утраты чего-то дорогое, близкаго, уважнаго моему дѣтскому сердцу» (стор. 163).

І от саме в той мент, коли дитячу душу посыла перша може на віку серозора драма, стадася нова пригода: «пришла, — якоже д. Короленко, — третя національность въ свою оче редь предъявляла на меня свое право» (стор. 163). Буткевичъ, новий учителъ въ тій школі, де тоді саме вчилися хлопець, почав йому доводити, що вінъ, не москаль, а ковачкій внукъ і правнукъ, волинського ковачкого роду, став давати йому українські книжки для національного освідомлення. Владислав д. Короленко подав тильки про одну таку книжку відомості, роблячи помилки і в заголовкахъ, і в деякихъ деталяхъ аміту, —правда, помилки невеликі. Мова мовиться про відоме оповідання «Січъ від гостії—Чурина Чортогує» покійного Кульша і, треба правду сказати, що гіршого вибору для української пропаганди молодий учитель не мігъ зробити, і цілкомъ якоже д. Короленко, (власне—«надіївніхъ») козаківъ та гайдамаків, але і ті, і другі хлопчеві були однакові незвідомі в житті, боротьба між ними осталася незрозумілою, а міявле оповідання не могло зацікавити й навести на питання. Так нічого з українського прозелітізму й не вийшло.

З усіхъ тихъ колівій лишився поки

що в душі у хлопця якісь клубок непорозумінів, що його самъ авторъ не мігъ тоді розсплатити. Розсплату вінъ його згодомъ. «Театръ», —кічкає д. Короленко розділъ «Кто я?»—мінѣкажеться, що этого клубку була звана въ твримъ «націоналізмами», із котрьхъ кождий звялявъ право на владіннє моєї безвзаємної душі, съ обвязаностю кого-навбуть нечів'ядити і преслідовати» (стор. 169). Так роз'язавъ тепер питання авторъ, і велика є спокуса привіти це пояснення, — таке бо воно просто і «більше безпосредні і неминуше винакає в попереднього, але...

Мені «діється, що вово занадто вже просто і черезъ те не вважаючи свою якість чітко власне не пояснюю, і ще мені вдається, що не в «трьохъ націоналізмахъ» бувъ тутъ узолъ, а в чомусь іншому. А вже для нашого питання—терез віцо супасникъ д. Короленка, виходачи на віль в демократичнихъ засадъ, сажаєвіого природного ґрунту і наближчого дему су та яшовъ до чужого і дальшго—це поясення я вовсімъ таки не гощає. Адже ж росіянинъ тоді ж таки стала спред авторомъ в образі «найпрішого націоналізму, бу переможного та гаючого, і вживана була до того ж въ непризнанії фігури жандарма та брехливихъ книжкахъ «Вѣстника Юго-Западной и Западной Россіи», —і проте російській, і на який інший, письменникъ вийшовъ з д. Короленка. Чому ж пещанії Чурина з Чортогуємъ спарили на його такий відворотний відливъ? І чи вже таки в українські слово не вкладася той прострѣти про ти націоналізмівъ «съ обвязаностю кого-навбуть незвадоби і преслідовати», що нимъ переняті таорії і самомо д. Короленка і діяльність його сучасниківъ?

Щоб краще зміркувати ці питання і розсплатити психологічний вузолъ, що вінъ фатально зрює у нас із питаннямъ—«кто я?»—треба нам буде зробити екскурсу до одного з ста-рихъ творів д. Короленка.

Сергій Ефремовъ.

3 НАШОГО ЖИТТЯ.

Один епізод з старої історії.—«Гуна свистялька» та ер-ледісія!—Старане созианне!—Перемога!—Карін «страницю состязанії».—Состане слово технік і піматок української верби.—По лінії «наймого сопотрівниця».—С-а-й знайомий!—Неминучий етап!—В яких руках була «спілка»?—«Атлантична» книжка німецького Іоліма і нова неетактівські—Сопілка і п'янині!—Глінно перемога, від

Відчуттям, певною, будову історію. С-їльдо музыкальної, що так чарівно роскісляє д. Короленко циша на початку своєї літературної діяльності. На один епізод цієї історії я й хочу тут речівнувати уважно.

Слінні сини Попельської, що почав нам сансіністично шукати найбільш доступною яйшом ефес житті та натуральної знайдівши І. в агуках, зачує якось теплого літнього вечора тиху лиану мелодію. То вигравав на соціанії наміті Х-хим, розкажуючи туту свою після однієї життєвої пригоди. Дослухаючись до мелодії і буди до неї, хлопець відповів на стайні і а того вечора кожного дня провідав туди з панських гориць, щільно обіроючи в себе вову атмосферу тихих тужливих агуків та рідкої мелодії. Пані Попельської від сердя були оті музичні сенасії в стайні під керуванням «хлопа», що як і перше, жадобою слухав п'янігу свистяльку Іохимову.

До «хлопач» привів своєї неваді, дітлах додгладаєсь незібрам, що саме такою сліпою до Іохима, і потайки стала сама вчиться у «хлопа»—чиїм рідної мелодії, переймаючись помалу Пі красою. З під пальми на п'янію почала входити незібраму уже не тріскучі, муріл, але холодній чужі «п'єси», а тихі пісні та украйські тужливі думки. Бажання вернуті до себе сина надала широкої почуття. І агодом вона знов росочинче боротьбу з Іохимом, чудово змальовану у д. Короленка.

...По второму между бариконом донжоном і Іохимовою коноплії началось спорове состязання. Из затягнутої сарая сі на високому соломяном стріху тихо вилетіла вереничниця троян дудки, а настірту на ній скривлені очки усадьби, снецькою зінти букою отраженiem лунного сяйва, неслись п'янучі, полні аккордів фортепіано (етор. 49).

Спершу на Іохима, на сліпій панці не зважали на цю музиків і навіть з досадою одміхувались од неї, бо, воної на аваажіла Ім тицітися в власної музики. Але потроху вони волхували п'янічкою і почали і в «хлопіті музичі» входити щось собі рідне. Іохам перший промовив: «ото же як гарно». Із звичкою хлошина на руки, поясій Його під вікна слухати, як грала пані. А вона чула, як замовка пі супротивниця-спілка, і серце пі градо і трим-

халізом, она качалася зіхві, наді знаною мальчику родиною річкої, ее ласкало українське соліце, которое согрівало і ее, тобі же обільзає об українській п'яні, пока зорій глязів українсько-дудара. И таєвера трубою було іностраному пріщешу боротьбою з простим містною дудкою, но звичкою зі скрипкою зі скрипкою мальчику відмінно відмінно, мороза, поділческо засипаючи брови, від сорвоженіх їхніх рідзенівської української природи.

Да і пани Попельської ділою было до Іохима. Правда, етіх паньців були і бісфіє, і гібче; мелодія, кот руя она, играла, зможе і більче... З то у Іохима було непрервное музикальное чувство, як і з тескою, як і з грубою, і з любою синюю музикою, як і зі скрипкою, як і зі скрипкою музикою!—між стихійно і панськими горицями, між скрипкою і панською хорватою музикою!—між стихійною Україністю, що обгортало їх навколо, і зваженою на смerte Юзефовичевим заковором і до краю засиленою. Задіто мало цих засобів було, щоб кожного разу виходити переможцем у верній боротьбі, і вічного дивування, якщо так багато «сучасників» того забували перши свої враження, пуряло рідного краю я неслід свою правою, їхні смоли й хист, їхні мозок і кров в чужу панву, віддавали їх на чужі для народу влагом справи. Це тяжко, що неизвісно сумно, але це так на турально, що рука часто не підім'ється кинуті камінів на той або іншого «сучасника». Адже людині азівки ходити вайросістимі пліхом на під лінії, «важменого сопотрівлення» і треба виключно щасливих обставин, що з тобі лінії звернути. А скільки людей не має ні сили, ні жадового способу це зробити!... І тим більше, що—треба правду сказати—на Іохима, якій орудував у 60-ти роках тихої й неголосної Української скрипкою, часто як раз і не має тога білого ока Іохимового та безпосереднього почуття як робив свою ділю та незвичко, що сам же він наїпакровався «чужим» людям, спрямлюючи їх тим самим на згадальну—простіс в чужий табір. Досить вразливий приклад того, як я робісся, маємо між іншими і в спомінах д. Короленка.

Третя національність, що заявляє свої права на Короленкового «сучасника», була, як знатно, українська. Прягнала вона до хлоши в образі молодого вчителя Буткевича.

Это було,—оповіде л. Короленко,—молодий чоловік небольшого роста, з очеві джевелінами і ласкою веселими, коричневими глазами. Всіго його фігура отінчала чистотою, непримінною для нації особливостями.

Прежде всеого обірвались вінімальні длані тонкі сусі, зі пульсами, отушеною вініз, по-закі. Волоси були стрижені в крукожу. На нім був синій каштанчик, разстягнутий на груди, гді вилізла вищита мадоросійським узором ру-

тило з радиці.

Пані Попельська перемогла...

І спинися на цьому «пізді», бо він здається мені, дам надзвичайно цікаву і цінну паралель до того, що повинен бути певне пережити і сам автор цього оповідання, і разом з ним тисяч інтелігентів українського «сучасника», що викувались у тій же самій атмосferі, «стрияного союзства» між стихією і панськими горицями, між скрипкою і панською хорватою музикою!—між стихійною Україністю, що обгортало їх навколо, і зваженою на смerte Юзефовичевим заковором і до краю засиленою. Задіто мало цих засобів було, щоб кожного разу виходити переможцем у верній боротьбі, і вічного дивування, якщо так багато «сучасників» того забували перши свої враження, пуряло рідного краю я неслід свою правою, їхні смоли й хист, їхні мозок і кров в чужу панву, віддавали їх на чужі для народу влагом справи. Це тяжко, що неизвісно сумно, але це так на турально, що рука часто не підім'ється кинуті камінів на той або іншого «сучасника». Адже людині азівки ходити вайросістимі пліхом на під лінії, «важменого сопотрівлення» і треба виключно щасливих обставин, що з тобі лінії звернути. А скільки людей не має ні сили, ні жадового способу це зробити!... І тим більше, що—треба правду сказати—на Іохима, якій орудував у 60-ти роках тихої й неголосної Української скрипкою, часто як раз і не має тога білого ока Іохимового та безпосереднього почуття як робив свою ділю та незвичко, що сам же він наїпакровався «чужим» людям, спрямлюючи їх тим самим на згадальну—простіс в чужий табір. Досить вразливий приклад того, як я робісся, маємо між іншими і в спомінах д. Короленка.

Башка, скважинами красної ленточки. Широке синє шаровари були поді вазажинською скіфською посомою і відти в головниці лакированними маткішами сапог. Войда в класнюю комнату, она вже на біжанку кропала, вишила смушкою шапку; на одній из пуговицъ єго візажана бояль: кісить від сильного запаху, затягнутий тонкими цільними шнурками! (Стор. 165—166).

Хто не пізше в цьому схематичному накладному по-треті старті відомого, нашого попередника, української фіби 60—70-х років? У країнській руці, що почався на грунті висунутих по-треті народних та реальних його інтересів, має проте в своему зародженні і до це з романтичного мільярдна сплавкою старовину та сутасенін етнографізмом. Ц-і неминучий етап кожного національного руху, бо скрія і веюла в національних відродженнях велику силу мало сенсу, почуття, які мають вони також їх силу і в розвиткові кожного окремою людиною,—бо пінаві тутер усім змідзильного через той етап переходимо. Але тепер ма переходимо його, скажу так, вибрічами, бо вже на перших стадіях розвитку захоплюють нас інші сторони українства—жити народу, що розгортається перед нами у повні, на цілу свою ширину та глибину усіма сторонами. Для наших же ділів та батьків, коли Україна переживала своє молодість раніше, ні стороны дісталися були тільки наїдучими окремими людям, що вміли широко дивитися на світ божий,—блістить же, раздіві уніформофіла з легччого по-звіркового українського фольклору поччинила на йому і кінчала. Старовинна, поетична музика, могила високі, стег широкі, чудова пісня, гарна одяга, інді—йті їх не завсідь—мілончича мова—то і ве, що було в національному багажі звичайного українського кінада тих часів і на стороні якоюсь декоративності відгоняло від його. Правда, декоративністю цього українства, що не був тепер ми дієвима з легччого іронічної усмішкою, була, як на сьогодні, в актом деякої громадянської сміливості. Недоукраїнські кінада викидали цікавою здібністю націоналізованиму громадянству і хоч як би мі дивував на його, а якій-щебудь Гайдук із «Хмар» здавався «новим чоловіком» не самому тільки авторові, а дійсно таким був на фоні Сухобуїсів, Воздвиженських та Дацьковичів. Це була ціла смуга в українському житті, що давно вже одійшла в ми-

нуле, але колись таки грава в йому свою роль. Грава не можна сказати, щоб добре, бо позитивного тільки й мала, що не сформував добре любов до рідного краю та отримав протест проти денационалізації і виховання народу; хибно ж скоми, насамперед чистини та підкрайнєю позерховістю, негарно вражала людей, чутливих на велич чистини. «Вся фігура негативного учителя», — додав д. Короленко по портрету свого вчителя, — казалася май, пожалуй довольно привлекательной, даже интересной, но... какой то явно настоящий. Оль обдивлялась такса, какъ никто не обдивлялся ни въ городе, ни въ деревнѣ. Тонкий казакицъ, кисеть на шнуркѣ, лялька въ кармашкахъ широкихъ шароваръ, казацкіе подпушнины—все это казалось не наслажданиемъ, не природнымъ и не непосредственнымъ, а „нароочнымъ“ и дѣланымъ. И говорил онъ не просто, какъ вѣтъ, а точно подчеркивалъ: вѣдь, я говорю по украински. И май казалось, что если, по его требованію, я стану отвѣтчать ему тоже по украинскомъ языку (который я зналъ довольно плохо), то и это выйдетъ не наслажданіе, а варочко и потому „стѣнно“ (стор. 166—167).

Українська сопілка, що єдиніла на життєвому шляху нашого автора, не з найкращого матеріалу, як бачимо, була зроблена, та й не в тауматичних рукахъ лохімовихъ описанія. Отже й не диво, що іноді входили ще за її пристою таки хвальшви агукі, які ще бывше вражали хлоци.

Въ салонѣ началь уроки онъ (Буткевичъ) візъ руки синюкъ і стоя громко читати фразми. Понѣкъ—сварливъ онъ прізвище!—Рускій?—Польскій?—Наконецъ онъ прочелъ и мою фамилию.

Ось виннічъ на мені сков живые глази і сказали:

— Брешешъ.

Я очеви сквижись въ не зналъ что отвѣтитъ, а чуткевичъ посадъ уроки подозръ мін запустить руки въ мои волосы, шутя, откнутий назадъ мой голову і сказати сині:

— Ти не москаль, а козаць вищъ і прінчупъ, вольного казацкого роду. Понѣмаетъ?

— По-чеснѣ, — отвѣтила я, хоті, привателъ, я въ времі помніть очеви мало і бывше только саданцемъ. Ворочко, слово, казаць, казацкого роду! май како-то смутно-малінне значеніе.

— Вогъ топотъ, — я принесъ тві книжечку — язъ не ти поїмешъ все бѣльце, — сказати онъ в заключеніи (стор. 164).

Книжечка, що принесъ Буткевичъ, була, як ми вже знаємо, — Січові гости. I знов треба сказати — трудно

було вибрата менш відповідну, менш придатну для того, щобъ навернути хлопця до українства. Я агадував уже, що на маленькомъ читати не зробила вона нікого вражня, бо ввесь зміст ці чужий бувъ формою, якъ зовимъ слабельца. «Разказъ» — размюзъ д. Короленко щодні свої вражня, — велася отъ име і рестроювала казакомъ, но я не бывъ рестроювала казакомъ і даже не зналъ, що якъ. М риль состояла въ томъ, що гайдамаковъ въ слідьові вистре бліять, а нужнъ было помогати въть. Но и гайдамаковъ вигдъ уже не бывъ. Ни было такоже і зрихъ картина і образовъ, захвативши мое воображеніе въ польському театрѣ. Вълько доволю більшій разъяснивъ о томъ, що гайдаки пришли разъяснивъ, а паны, про-шомоць лей-стрювъхъ възвѣли гайдамаковъ... Разказчикъ отъ себя прібавлявъ, що гайдамаки поступали коропо, а лей-стрюве плохо, — но для меня и та, въ другіе бывли одинаково чужимиъ (165). Пріпустимо, навіть що д. Короленко не зовимъ та перекаючи лінки дібровині зъ «гітманівъ» книжки Буткевича, — це въ данному разѣ ваги не мали: грали ролю тутильки вражини, а вони, як бачимо, винніши не якъ користи книжці, даючи разъясненія дистриктари оценки въ педагогичномъ тактії Буткевича. До того ж відъ зараза попривнесъ ще й новою нетактностю, агалавши въ вічі хлопцеві про матері—ляпку, і цимъ зновъ зостанив хреста надъ своїми замірами. «Український прозелитизмъ не удалъ» (стор. 167), — кінчав д. Короленко. Але ѿ соби липила та невядта спроба почування чогось „не настоящого“, робленого, додала ще нечалужену образу і цимъ налевене заложила відпору проти українства силу въ душі у хлопця.

Така була та українська сопілка, яку вперше зауваживъ „учасникъ“ д. Короленко. Згоду вінъ що кілька разів зауваживъ й іноді захоплювавъ, меттися до того, що шукати навіть місце, де б можна було на-ново Сії Запорожцівъ осадити, але на такій романтиці і кінкітності візлив українські стихі, глибше вона на шашу і перші вражини ляглиши на все життя. Згоду д. Короленко про віділ Томарова „українофіла-етнографа“, і хоч етнографія здавалася гімназистамъ „интересомъ“ висшого по-

рядка, въходящимъ за предѣлъ казенного преподаванія, то б то сути зъ симпатичнимъ, але разомъ вони й олоzo понимали, що это за труды по этнографіи” (стор. 358). Потімъ другий учителъ — український, Авдієвъ, зъ читаніямъ і співами будинку бувъ українськимъ романтизмъ, але другою руково роксірю і скарбі російського писменства, не показавши, якъ тихъ скарбі уживати, не пояснивши, що їхъ можна і треба було перенести до рідного груту. Не зробилъ відповідного враженія і хвилеви зустрічі зъ Драгомановимъ, проти якого д. Короленко бувъ що й упережений, бо читавъ уже відому полемичну статю Добролюбова. І вже, певна річ, тильки обійти оду українства мігъ той та-чмарчий „агетаторъ“, що мететором проїхавъ въ житті автора, полівнишися про соби сами спогади про „губокую мыседневные потуги“ та кілька „доволю невинныхъ українськихъ бровъ“ (стор. 469). А тимъ часомъ зачудъ для автора агук і лішого, дужого на голое струмента. Стало димо-російське писменство та бурхливе життя російської молодіжі 70-хъ роківъ, що незаваромъ разомъ зъ авторомъ спомінав заходити і ціла покоління красоць, ідеально настроюваво української молодіжі, втігне його въ шумъ геройської сопілки, боротьба на чужому землі і вже цілкомъ олірве оді рідного — одніхъ росклавши на сюжет безъ жданої користі для рідної землі, іншихъ завинши на шибенці, на каторгу, ще іншихъ наполоху, зотрутъ звернівши за молодого віку...

Надавчично просто і ясно роскривавъ д. Короленко післяху типового „учасника“ під час цього перелому. Ми знатимо вже, що під відмінною шапкою й лобленого вчителя — завважмо: твоїмъ українофіла—піднялася була в душі у молодого хлояча нова хвиля українства і, здавалось, українська сопілка місцемъ разомъ привернувъ зовсімъ і пріцарує на-віки молоду розбуджену свідомість. Але... все дуже лунало п'яніно. „Въ сущности, — кінчав д. Короленко, — этого не было и не было потому, что та самая эта прізрачная (N—затимъмъ цей відразу) миръ, — еще шире расширяла окно родственной русской литературы, въ которое хлинули потоками простые, ясные образы и мысли. Безъ моего сознания и вѣдомо въ душѣ

происходила чисто стихійная борьба насторожній“ (стор. 389). Та власне въ боротьбѣ вже не було, бо, якъ додавъ зараз же д. Короленко — „въ душѣ уживались оба насторожній, толькъ одні становились все живіє і громче“, — не мортесяння мелодія пісні Попелльської до спілу співоголосіїв. Пісня пісні зъ словами д. Короленка: „Я напевала тогда свою родину, и этот родиной стала прежде въ егозъ русской литературы“ (стор. 393). Характерно, що въ првій редакції спомінів д. Короленка ту саму думку висловлює що категорично: „И вообщѣдѣствіе, — читаю тамъ, — еще не разъ волны национального украинского романтизма пронеслись надъ душой, какъ тѣни облаковъ пронесаются надъ нивами. Но душа все таки гораздо озлѣдѣвъ вспетатѣльными передовыми русской мысли, — не потому, конечно, что она была русская, а потому, что она разрывала многое, что даже не было затронуто другими. И если вспетатѣлья я уже сознательно нащель свою родину, то это было уже не Польша, не Украина, не Большая, не Великороссия, — въ великой области русской мысли и русской литературы, области, где господствовали Пушкины, Лермонтовы, Белинский, Добролюбовы, Гоголи, Тургеневы, Некрасовы, Салтыковы... Эти областя взаїмно

місце мою „разномілеменію“ душу имено потому, что она примиряла і разрѣшала душевные конфлікти, не требуя ніякожъ, а все охватывала широкими ф-румами, „человѣческій“ терпимості і свободы.. И самого Шевченка я научила понимать и любить лучше и глубже, когда въ спаслѣдѣствіи подошелъ къ нему съ идеями, вынесенными изъ литературы „москаль“ („Русскѣ въ Богатствѣ“, 1908 р. кн. II, стор. 190).

Цихъ рядкъ ми не знайдемо въ окремому виданні „Історія моего еденика“, але й безъ нихъ спраїва Замовка сопілка зъ пісніо неподільно запанувала...

Сергій Ефремовъ.

Фатальний вузол. —Переливання крові. —Небеска-
пська. —Дефекти Українського централізованого
оку-
—Ахиллова п'ята нашого руху. —Запитання
відповідальному члену правління, що діє системи
і систем... —Ерзац і національного... —Історич-
нізм, центр і периферія. —Ступин, нація і карти-
нографія. —Педагогічна коробка з піком. —Неози-
навці космідії одних заходів. —Іє п'ятіє раз...
Для душ... —Осередки колючих контрастів. —На-
шіональна катастрофа.

Так розбуряло вузол, заг'язаний
«тремами націоналізмами» в душі у ав-
тора споминів і разом у тих тисяч
богом сучасників, що вросли в та-
кій самій атмосфері «стратегічного соп-
товариства» між місцевим народним жит-
тям та потребами вищої культури. Так адебільного й до напоть часу
діється. По один бік примітивна со-
ціалка, по другий — високе з технічно-
го погляду «п'ято». Суто нема-
між ними суперекі, і не повинно бы-
ти й боротьба, —гяніно мусить тіль-
ки допомагати сопливі, даючи народ-
нім формам новий сміт, вкладаючи
в їх усі здобутки загальню людської
культурі.

Для відності стравлення
двох взаємно-помічних із лівом та културою
раз-у-раз кінчиться, «странным со-
ставлением» в душі у людей, що стоя-
ть на межі тих культур; фатальний
вузол фіктивної суперечності затя-
гається все дужче й дужче — так, що
нарешті потрібно став іноді ножа,
щоб в них сяк чи тац упоратись. Го-
ловніший струмент перемагає й заби-
ває слабішого, хоч би який а його
був симпатичний голос, хоч би яку
прихильність велику спершу він збу-
дав бує з себе. Для тих, що мусять
остатися при сопливі, що ве можуть
її покинути, тобто для широких мас
народа, факт же прикрай і гірко
жадо та невімовної досада повинний.
Не тільки тим прикрай, що україн-
ське письменство втратило в собі,
скажемо, д. Короленка велику силу,
яка могла б в ім'я йому лишити, —
так прикрай є ю, тим, що не ми
знаємо, не одінокий випадок, а ти-
пове, атипічне, можна сказати, в'я-
виче. Цілі легіони української в ру-
ках інтересів були, і тепер їх стоя-
ть, у такому ж становищі, «странным со-
ставлением» кінчить у нашему житті й
досі, а фатальний вузол ростирається
так само механічно, як і 40—50 ро-
ків тому. Шильно підходить інтелі-
гент-українець до українства, іноді

бере навіть соплику до рук, але на те
тільки й підходить, щоб покинута со-
ціалка, обгрунуту покорюванням із
відомих із п'ятою, відійде з української
житті. Коли вожаха на постійність та
систематичність отакого «з'явниця»,
так ще просто якось національна ката-
строфа, що могла в нації вирвати
жахом та відіграти наше серце, якби
ми не добавили спрощеної причини
циєgo «з'явниця» і разом з тим
не спробували поплікати й ліків на
таке величезне запалювання якісно
що, що крадли по країні виточуюча
твою кров із нашого національного
організму, що його соками інші ор-
ганізми підживляли. В медицині па-
нували колись думка, що соками сві-
жого організму можна підживити
звезелений старість або слаботу, і
відповідно до цього практиковано пе-
ревливання крові. В філології по-дум-
ку в такій примітивній формі давно
же закинуто, але в сопливій зоні
лишилася, лішилась не що, щоб яс-
ною та виразною теорією, але дієвим
фактором. «Переливання крові» з од-
ного національного організму до другого
відбувається й на наших очах,
тільки не слабший організм тут бере
себя похвідом від дуального, а наявні
духові соки, мозок та розум інші, її
інтерелігія, раз-у-раз одливанія від
слабших культурою націй, збагачують
дужкі і тим що більше залишають зне-
снення та анемії першими. Велика в
цьому кріється небезпека для націй,
які й так уж скривдали історичний
процес. До чого доходить та небез-
пека, знаємо добре в власному досві-
ду, бо вже не раз за свою історичне
життя переживали ми ту катастрофу,
якій цілі відійшли від нас. Тоді, що поноси-
ти, що відійшли від нас! Пережили ми
її ще раз у 60—70-тих роках, коли
на-ново розпочалося «страним со-
ставлением» між тодішнім українським
із одного боку і віливанням су-
сіднього, в даному разі великорос-
ійського громадського життя. Наслід-
ки боротьби тим небезпечною, а то
її разом, що вона прийшла, вже
певну ідейну підлідку, провалилася
часто сідомо і, значить, глибше ся-
гала й тяжких ударів завдавала ук-
раїнству, доводячи його до того, що
вище навав я національному ката-
строфою.

Принципи І лежать з одного боку в
приводі тодішнього української
культури, в деяких його, не скажу — ор-
ганизма

нических, але все ж таки досить вели-
ких дефектів; а з другого — в тих на-
сторіях і домаганнях, в яких шідло-
ди до українства інтерелігії сили, вже
зачеплені денаціоналізацією. Шар-
ше беручи, і ту і другу назуки при-
чин можна звести до обставин росій-
ського життя, що давало підтору
центротижному процесові та централі-
заторським змаганням і глушило
найчастіше просто як голові—центр-
бійний а його найпершим домаган-
ням автономної рівності для всіх на-
ціональностей та окремих країн, що
малої свої власні потреби інтереси.
Ч-рє ці обставини, і наше україно-
фільтро не здужало відбитися на ім-
понуючу, визнану громадсько-полі-
тичну силу, із аденаціоналізованим
громадським не могло підійти до ѹого
з світлим оком, не зatemненим централі-
стичними окулярами. І от «стра-
нине составлені», що на обидві боки
наробило величезного ліха, все ж
найгірше очкосілося на слабшій сто-
ріві, тобто на українстві.

На портреті Буковечка в спомі-
ні д. Короленка вже можна було
спостерегти деякі риси українськофіль-
ства 60—70-х років, —як раз от риси,
що зменшували його відпоруку силу
в боротьбі за існування. Захопив
цікаві романтичними почуттями до
української старовини та етнографіз-
мом, українофільтро і звернуло мно-
го не вісув увагу своє, з одного боку,
на відгук та остатчу старовини в
житті, які помалу вже вимиралі й
перевородилися, а з другого — на по-
верхові ознаки українського народу,
з яких більшість тоді й зробила буда-
соби кумира. В історії та етнографі-
ческому напрямі починали величезні слі-
ди, викликавши цілі ряд праць, що
високо поставили науку українознав-
ства, але все більш такого руку була
в тому, що сама під науку хворіла в
деякій мірі на однобічність, не спри-
яла всесорійному студіюванню на-
родного життя і через те не могла
вносити свого коректування туди, де вже
починалась боротьба за соціально-еко-
номічні ідеали. Історія, етнографія,
філологія —оні були головні пункти,
що притягали до себе інтерес
тодішніх українській. Безперечно,
ці інтереси мали певну основу в по-
трбах часу, бо треба ж було довести
право українського народу на само-
стійний розвиток; вони клалі і міцну
наукову підвалину під майбутні бу-

дування соціального характеру. Але
тож і тому правда, що вони на дав-
ні «єї відповіді» на питання громадсько-
го характеру, що вже толі
підіставили засади життя, і от тут була
Ахиллова п'ята нашого національного
руху. В ліяльності визнанічних україн-
ських діячів того часу ми маємо не-
виміру пам'яті великої й корист-
ного прап鲁— наукового студіювання чи-
ніг ізученого життя на Україні,
яке було праця кабінета, що вже
з самого прядору своєї не могла зті-
шити широкого впливу, не могла захоп-
ити всіх живих сил буджетного
свідомості організму. Но за межами
кабінетової праці ліпшилася цілі смуги
громадського життя, од неї висили-
лися цілі сфери питання, і то за то-
дішніх обставин питання національ-
них, як от соціальної та широкомо-
ральної природи. Історія, етнографія,
філологія —оні могли дати українсько-
ської підлівщині 60—70-х років стур-
бованій і жалідущій інтерелігії дуплі-
тої, коли вона яматала показати, —як
мені життя свято». Знайчно, що не ві-
довів була на пітання, або коли й ві-
довів, то не безпосередні, а тільки ма-
теріял, з якого що треба було тут ві-
довів виробити. І от інтерелігіє, що
вимагав звісно запитання певної й
рішучої відповіді зараз, на свого-
ді, не задоволяється із історією, її ет-
нографією, які ще треба було переробити
в відповідну ідеологічну систему, і які
вимагав звісно підтримки та ідеологіч-
ної та територіальної опрандівні
її руку, що припав тодіж такі
ї ціліком реальні форми. Зрешті
своїх класових привілеїв, боротьба з
плантаторством воїм інтересам на-
роду, національне скликання російським
терміном, «перевоплощеніє» —красу і
моральну величість цього вчника мо-
жуть зрозуміти легко всі, кому доводи-
лось боротися за соціальну й наці-
ональну визволення народних мас.
Перед судом власної совісти —так
можна коротенько схаректувати
становище д. Антоновича, а його то-
варишів, що залізли із східного
північного краю України в Істо-
річеских письмах¹ Лаврові, в бле-
скучих формах² Михайлівського, в
громадській сатирі Щедріна, в гум-
ористичних заклинках російської народ-
ницької літератури, нарешті в герой-
чих учинках молодих проглатіорів,
так званих толі радикалів. Ч-к прав-
дива та будівонів —відього, як і ту
не гордітися, але досить того, що вона
була й І вистарчало тодішнім
аденаціоналізованим молоді україн-
ським. Тоді як І викано в кабінет
до тіх і колись може на здобутки
благатої праці, вона вішла на улиці
на тяжку боротьбу та існування, за-
бо її задоволювало і її потреби со-
ціальної праці, її моральну почуття
правди. Вона відійшла різну соплику і
горнулась до чужого «п'яного». А як
Антонович з'явлюється на світ не
часто, то й не диво, що таке серйоз-
не трактування української праці
злившись тільки на верхах і в центрі
українського руху 60-х років, а в

науки фатальний вузол „странного со-
ставлення”, хоч й безперечно здава-
лося, що вона його тільки роз'язує.
Неуважа до цієї психологічної осно-
ви, що вимагала безпосередньої пра-
тизової діяльності, занедбанням мораль-
ного заспокоєння од громадської
праці наші українські самі підті-
нали свою життя силу в позбавленні
себе можливого впливу на сучасну
молоді.

Ширше беручи, що був брак систем-
и в Україні, брак синтезуючого
принципа, що историчні й етнографі-
ческі факти уложив би в програму
особистого і громадського поводжен-
ня, брак саме цієї ідеї і точно
формульованої програми на основі
національного життя українського на-
роду. Брак системи й синтезу був
основним дефектом нашої соціалки, що
приглушав п'яту чи принадлу мелодію.
Правда, спроби такої програми
були вже і тоді. Вже на початку 60-х
років ми мімозем у Україністі й над-
звичайно серіозні, дивною красою про-
явили справжнього широкого народо-
любства на глобійні ідеологічні осно-
ви. Я маю на увазі знамениту
„Історію“ Антоновича, яка наскі-
лько відійшла від власної ваги набралася
тим, що була відігрою і теоретичним опрандів-
нім руку, що припав тодіж такі
ї ціліком реальні форми. Зрешті
своїх класових привілеїв, боротьба з
плантаціонтом воїм інтересам на-
роду, національне скликання

гли та на периферії не розійшлося. Цьому належує мабуть сприяла добра реакція, що вже тоді зачнувала і привела на світі перші зородки української публіцистики і взагалі письменства, примусили його замкнутися в тісних рамках „литератури для домашнього обходу“. Коли б українська публіцистика мала була тоді змогу мігнати і розвивати хоча б тут програму, яку наочарувано в „Ісповіді“, то наше можна б сказати, що не доведеться б тепер гірко наскріпки на „круглове отпаденіє“, мовляв Драгоманов, од батьківської національності.

І от, коли в центрі українства почалися бути зородки глобальної системи, рядковий українофіл на периферії застосувався при старому своєму видбанні—читав і боготворив Шевченка—не того Шевченка, якого ми тепер знаємо, а обкрайкленого й препарованого ад usum delphinі цензурою, хокався в старовині, захоплювався етографізмом і в йому бачив альфу і оміску українського руху, що далі за популярні брошюри для того, мовляв, „домашнього обходу“ не сидав. Що до якості своїх громадсько-політичних завдань і взагалі національних програм, то, покоління 60-х і дальіших років на Україні не тільки не поступило наперед, а відійшло назад, коли його рівніята до покоління 40-х років, що лишило яскравий слід своєї політичної думки в програмі Керіло-Медіофеського братства. Це заважав і заважаче, що Драгоманов, кажучи, що „ст. годами люди напралені Костомарова“ не тільки не розвили політичко-соціальній стороні своєї программи, но і даже допустили її значително атрофізуватися“ („Собраніє політич. сочиненії“, т. II, стр. 746),—так атрофізуватися, що за тридцять років той самий Костомаров писав уже до Драгоманова, що „нам‘ (українці) нужна тепер не публіцистика, а популярна література, которая возможна только при полном согласии с властью, а не при какой бы то оппозиции“ (іб., 780). І це мовилося р. 1878-го, тільки два роки після Юліїанівського закону, що начоно, здавалося б, повинен був розділити всюку думку про можливість того „полного согласия с властью“ хоча б тільки для віддавання й ширення популярної української літератури!.. Тільки уявити со-

бі, як переломлялися ці погляди наївні кращих заступників українського руху там, на периферіях, між Буткевичами і Авдієвими! Отже не диво, що Іхній прозелитизм, інші спроби пропаганди українства кінчались так плачливо. Вони просто не знали, якого боку ум показати українству, щоб воно захопило людей на візі, і чerev че часто показували не українство, а іноземною зліпленою карикатурою на Адієва.

Своїм читанням, спільними й розмовами українофіл Авдієв, напр., зачевнув був суголосні струни в думі у автора „Історії моего современника“: хлопець різучу почав був скликатися до українства,—правда, в прimitивній формі національного романтизму, що потребував ще довгої роботи коло себе, щоб стати на якісні міри. Але не забуваймо, що, як ізде в Королевіно, „та сама рука, которая открыла для меня эту прозрачный миръ—еще шире распахнула окно родственной русской литературы, въ которую хлынули потоками простые, искренние образы и мысли“ (стор. 389). З такого самого методу пропаганди користувався, напр., і Драгоманов і після ширша від його по російським „окнам“ родственій руської літератури перед неофитами українства. Це педагогічний спосіб, що в уміннях руках давав дуже гарні результати, і Драгоманов не раз практикував його, хоча б і в епохальних своїх реальністичних „Письмах“ з редакції „Друга“, які становили поворотний пункт в історії національного руху в Галичині. Але коли діяльність Драгоманова в результаті дала Українству д. Франка,—то йдучи тим же шляхом, ізкористуючись аз також методу, Авдієв зовсім одбив од українства д. Королеву. Дарма тут говорить, що якій читання Шевченкових, „Гайдамаків“, власне епізод з Готтінгенськими дітьми, зробило на його такий відроджений видін, зачепивши делікатні питання з власного життя. Адже „Гайдамаків“ читав і Антонович, у якого теж була маті—католічка, але ми знаємо з якою радістю привіз він образине праціще „перевертеної“ і погордливо кинув йому в шляхетського табору; знаємо, як він дивився й на історичні поеми Шевченка. Діло тут зовсім не в Шевченкові, а в типовому українофілі Авдієві, Драгоманові, коли росчинив перед

молодими галицькими студентами „окно родственное, русской литературы“, аван, якого хотів,—Авдієв не звав. Для Драгоманова українство було синтезом наукового світогляду і практичної моралі,—для Авдієва вони лежали в зовсім інших плоскінках і «до однихничим не з'язнані були». Для Драгоманова це були тільки педагогічний спосіб,—для Авдієва випадковий епізод. І через те як миємо цілком супотріженні наслідки того самого методу в різних руках.

І п'ехесе раз, їїхресь... Не в суд і во осужденіє старим працьовникам на українській ниві все це говорять—свої були такими, якими зробили їх обставини, і нинішні бути не можли. Але, як я після слова не викинеш, тащ іще менше годиться викладати слово в нашої історії і заплющати очі на дефекті мінувого, бо в деякій мірі вони осталися із нашими дефектами. На першому місці тут треба пояслити брак системи, що зазувала б українство з усіма сторонами життя, що не дозволяла українцеві розбудити свою душу на дві половини—українську і загальнолюдську чи загальноросійську і відповідно до цього перепозиціонувати і свої сили. Українців пояслив, та я досі що носять дії душі в грудях: всі загальнолюдські смоки діставають і дістче він з російського джерела, в російському вбрані, і на долю української душі дуже мало зостається,—так мало, що на практику майже не вилізала під українську душу, реагуючи на самі тільки враженням надто більшого українського життя. Оте ж вийбільше лихо було в тому, що українськість і само дінилося на українське життя, як на провинціалізм, часткову одміну життя загальноросійського, в українськість самому не було повноти що до того шляху, яким воно йшло, і вони часто віддавали силу інавіть своєї української душі на те, що українству тільки школило. Де вже тут було добувати в спілці сміливі атуки, коли що до самого сопливі немає в душі повноти... До цього ще треба додати, що наївні в центрі своєму пішо українськість було, як місі вже доводилось на ційому місці вгадувати (див. „З громадського життя на Україні“), рухом типично—аполітичним. Соціальні відстура хоч і виразно була яким чиас забрвіла, але не внаїшла підго-

товної й політично вихованої авдіторої на периферіях і незабаром замовила, виродившись на прикінці 70-х років у та аване безпопільної культурнівто, в яким так заважто воювало Драгоманов. Не можна, певна річ, забувати її типової та жахливій аверхніх обставин, якими описані тоді український рух і які в самому авроджі припинили українську пресу і тим перервали теоретичний еріс українства, обмірковуваний його потреба за завадами силами самого письменства і постійного розвитку та виробництвом. Апрікти другої половини 60-х років, а надто той, що настала по 1876-му році, були з цього погляду просто убійчі, силоміць порвавши нитку ідейного наслідування в українстві та синтези нормальний розвиток і розвіт українського руху. Як справді одбившися усі ці обставини в нашому громадському житті, чудово показує хоча б один факт. Ідея, які зводили в Foch рух „наїжджих дівчарів“, що такою якою смуткою пройшов у 70-х роках, вперше устами Антоновича висловила і надзвичайно яскраво сформувала укр.-Інська публіцистика що на початку 60-х років, і тоді ж таки були у нас люді, що ту ідею й до життя привели. А отже через згадана не лихоліття й сама та ідея заніділа і не вивизла себе на Україні, поки не привізла відруге, в російського вже письменства.

І ото в результаті всіх зазначених причин вийшло, що нещасний український інтерес і оцінювався раптом людиною без гроту: народником без народу, націоналом без справжнього розуміння національності, культурником без культурних абордуктів і засобів, політичним романтиком, що схався під піктограмами і проповідував „попову согласію з властю“, коли вона на це проповідь відповідала забороною всього українського руху,—одно слово, якимсь живим анахронізмом та осердком колючих контрастів.

А саме тоді високо аналоїз російське письменство і росіянуши широкі перспективи перед інтересом. Вони кликали до народу, усіма сторонами освітлювали його потреби, вишукували й по змозі єї своїх розвивалися прокліти питання особистості і громадської моралі,—одно слово, голосом говорило про все те, про що мовтало українство. Чого ж дизува-

тись, коли за цим дужим, місцім і—що найголовніше—певним себе голосом не чути стало української спілки, що до того ж частельо була в невідомих і не зважіда тімущих руках? Чого наїрікі, коли будженні інтелектуальні й моральні сили потяглися до того джерела світла, яке лілося відко російського письменства та громадського руху і не знаходили якого у себе дома, на рідною землі, крізь забуття й затулену кватирку? Знов—є п'ехесе раз, їхресь... Типовий „сучасник“, що про його оповідає д. Короленко в своїх спомінах, цілою юрою пішов на чужий грунт: помінально віркається національних форм, коли вони приходили до його в українському бранні, він зважив їх як такі в великоросійському, так саме національному письменству, приставав до великоросійського громадського руху, витворював на українському грунті часто кариктурні його одінини і гинув,—гинув без потреби і користі навіть для загальнодержавної справи, із слави і пам'яті по собі не лишочи. Правда, залунув незабаром голос Драгоманова, що поганій той соціаліст, який на Україні не пристав до українства,—але голос той здужав спінити вже тільки необідніх тодішньої інтелігенції на Україні. Ціле покоління було вже для українства на-віки пропале... Це справді ціла катастрофа в нашому національному житті, тим тяжка, що захопила й сама та ідея заніділа і не вивизла себе на Україні, поки не привізла відруге, в російського вже письменства.

Сергій Ефремов.

З нашого життя.

IV.

Момент атрофії—Наша-не-своя школа—Гріх проти „Духа святої“. Перший могильщик—„Піснєю словес“ з примусу та „уморитеельна спекуляція“—Абстрактний народ а залишко тіповими рисами...—Весь народъ—Фіктивні одноиманітності—Здорове зерно під купоном тоху...—Фантазії з другого боку.—Український бургауз і Некрасовський музик.—Оіравається од життя.—„Ніть ничего...“—Спасення формала.

Весь въ этотъ моментъ атрофії политіко-соціальнихъ стремлений у такъ называемыхъ „українофиловъ“ успѣло подростъ то поколѣнье „юнгъ“, которое увлѣчено было въ такъ называемую „русску соціально-революціонну партію“, благодаря столь же неполнотѣ образования, вынесенного изъ офиційныхъ школъ, и собственнымъ недосмотрамъ, сколько и недостаточной яркости политіко-соціальной стороны въ знамени украинскихъ народолюбцевъ“. Ці слова належать не якому-нибудь сучасному „культиватору“ старовини, а діячевиихъ тихъ часівъ, який противъ змѣї стояла по-нашъ ними. Це Драгомановъ такъ закінчивъ свою передмову до „Письма Костомарова къ издателю „Колокола“, зазначивши дві категорії причинъ, черезъ які підувало було українство. „На „недостаточній яркости“ политіко-соціальнай стороны въ знамени украинскихъ народолюбцевъ“ якже спалилася на попередніхъ сторінкахъ. Тепер пора обернутись і до другої категорії причинъ, що зав'язували фатальний вузолъ „страницанія“ на Україні.

Правда, про „неполноту образованія“, вынесенного изъ офиційныхъ школъ“ немає й потреби довго розвинутись. Різ сама собою ясна, як божий дівъ, і коментарії въ багато не потребує. Кожному відомо, що обурсальна школа на Україні назисяне, съ обдуманимъ напередъ намѣрениемъ“, вихузвала всі сторони життя,

які могли середъ молоді збудити питанія—„хто ми, чиє сини, якихъ батьків?“ I коли ті питання, наперкір шкільнимъ впливамъ, таки виникали, школа всіми силами, не перебираючи въ засобахъ, боролася з ними, вийдаючи душу живу цілії пізнки молодихъ поколінь на Україні. I хоча така школа сама прито себе виникала і заневінілась, обурена та протестує, але не тільки на загальній її уклад припадало, въ присипанії ж національнихъ интересів та цікавості до свого народу Й його життя вона свого досвідома повною мірою. Въ тому, що так тugo затягнувся на тилі українського народу фатальний вузолъ національного ліхоліття, школі належить величезна—хто зна тільки, чи поченаса—роля. Рік за рокомъ наша-не-своя школа вищукала її вищукану въ житті молодихъ людей, не то не давши їмъ ніякихъ відомостей про рідину сторону, а ще отримуючи їхъ отчівнюю неправдою, свідомимъ перекручуваннямъ і фактів въ минаулого, і подій сучасного. Централітичний духъ, що панував і панує въ школі, такъ міцно въдається въ отроєні душі, що був мабуть чи не единственимъ адоброткомъ офиційної освіти, остаючись навіть тоді, коли всі інші геть проходили підъ нашоромъ критичною думки. I коли російська школа взагалі може похвастати тильки тимъ, що виховувала або „чоловѣковъ“ въ футлярѣ—майдугуахъ чиновниківъ, або протестантівъ, то та ж сама школа на Україні далеко більшого ліха накоїла, прищепивши мілійонамъ інтерелгентнихъ людей нехтування до інтересів свого народу та його національного, а разомъ і культурного та політичного відродження. Гріх цей до віку на шкільній системі лежати, якщо її пропит не буде, як той авангардъский гріхъ противъ „духа святої“. Школі належить почини у тому духовому відчуженні, що настало у нас міжъ народними масами та чужою думою національно інтерелгентцію. Шко-

ла у нас була тимъ заступомъ, що про-копав глибоку безодню міжъ народнимъ життямъ і життямъ освіченихъ ширілюдності. Вона ставила за першого мальчишку, що кидала свою важку грудку землі на забиту офиційніми заходами домовину живцемъ похованого українського народу.

I та, що починала школу, доводило до краю життя. За першимъ мальчишкомъ безаліці її ставало на ту ж таки роботу,—одні свідомо, інші ж і заневіні та з нетримущі. I тут найбільшу вагу мали вже загальні обставини громадського життя въ Росії.

Черезъ відомі всімъ політичного життя, громадський рухъ мусів разъ ураз од практиканівъ питанняхъ що ходить въ еферу абстрактного теоретизування. Винторилася навіть спеціально-російська манера абстрактної, „авангардистської“, мовлявъ, мовою говорити про конкретні, насущні речі, бо інакъ і зовсімъ невільно було говорити. I що конкретні, насущніша річ, то більше повинна бувъ письменникъ завізати її въ папірці того, що въ старовину звалися у васъ „плакетенімъ словесъ“—правда, тепер уже зъ присипу, а не для краси практикованімъ. Це почта сприяло розвиткови теоретичні думки, розсувало І въ ширі въ глиб, даючи її силу певного размаху та широту конструкцій. Але, а другого боку, ті ж самі обставини наскладали й поз'язку на очі і привчали дуже прості іноді речі розглядати методомъ того фалософіа, що глибокодумно міркує на тему „веревка—вервіє простое“. З такимъ пріщепленімъ і школою, і обставинами громадського життя нахиломъ до теоретизування та абстракції інтерелгентції на Україні просто не могла увійти въ суть українського життя і пріщепити себе до місцевого українського ґрунту. Завадто вінъ був конкретний для „уморитеельнихъ спекуляцій“, шляхомъ якихъ звівши ходити інтерелгентська думка, і інтерелгентція наша дивилась на

свій народ, а поверхъ його, въ туману далечини. Замісце місцевого конкретного люду, що живъ, працював і мутився въ конкретнихъ же таки й обставинахъ свого катожного життя, перед інтерелгентцією вистував абстрактний парод, але—дивна річ—з типовими рисами великоросійського мужика. Про це вже попереду подбала школа зъ II науковою про „єдиний русский народъ“, а потімъ свого додавала вже централістична традиція, що гірш, як огні, сахалася усіхніхъ місцевихъ одмін. I от розуміння абстрактного народу на великоросійському коні, і тильки такого народу, прикладалося всюду — „отъ финськихъ хладніхъ скалъ до пламенію Коміхіда“. Винторилася нова, надзвичайно складлива фікція — одного единого народу, на всіхъ просторахъ $\frac{1}{4}$ частини землі однакового. Теоретично інтерелгентція, певна річ, знала, що тут живе народівъ „престраженна мішаница“, знала перелікі й того, мовлявъ, „інородця“, якого й статистика показувала більше, ніж „коренного населенія“; знала вона ще єщо й про Україну. Але здання це не великої важливої; не багато ріжнилося од такого напр. оповідання бувалого артільщика у одногомъ молодого російського письменника.

— А въть тамъ, чутъ подальше... темъ хохомъ відуть. Ну, і смішные, ну і чудні — не привези, прямо, Богъ... „Хібъ-жъ-це“ до „хібъ-жъ-жъ...“ — все у нихъ „хібъ...“ Шібъ за гривенникъ вістаниши, — по нашму стекло, по ихнему „шібкі“... — відъ вогу. Какъ говорятъ зачнуть, —ничого не повинно.. Вістаниши эту самушикбу, — пустачки, гривенникъ ціна, — пітъ, она тебъ, хохунка эта, хозійка — „мати“ по-іхнему, — тащить отъ самое, тебъ самъ кусокъ. Ну, огромійсь, — на себѣ положить: — „На, рідній...“ Вовчинашъ это, — якъ дослайд: — „Расточительница ти, скажеши, дома свою“. А она-то не понимаетъ, —думаетъ, спасибо скажаць: — „Куній, ріднійчин, куній“.

— Візь дура! — искрено виставляє артель...

— А хохмы сами тоже... Петро тамъ каю-и-бубль... (У нихъ все на „о“ тається: Петро, Ивано...) Вовчинашъ кнутъ, — а онъ, батігъ зовутъ, — батігъ єсть самы вовчина-

да денегъ сьемъ цільковыхъ, і идетъ на пранну кіні покупатъ... Краюшку хліба жуєть, — ходить... „Скіні цей кінь стонть?“— Сто руబль, — Отож хліба сказися!“ Погоди дальше, і все краюшку жуєть, — а цей кінь скіні?“—Дівчы рубль... „Сказах-сан!..“ А у него всего-ихъ есть семъ цільковыхъ. Цільний день ходить. Тото сто, то, то від'єхта, а онъ все ходить хліба сказися... Безъ цигана въ житіи ничего не купить... Весь народъ простий. Циганъ ізъ день человѣкъ двадцять обідрутъ: побожистя, покрестяте... — Эхъ, птица-не-хочиница, — море перескочить, — хвоста не замочить, — бері, готово дью, винимай грощи... Простий народъ, страсти! Наша спротивъ его куд-ада... Поговори ему що чомъ хорошомъ, онъ тебе не только... онъ тебе четверть онса насылаетъ, не то что сала. Весь народъ (С. Сергєєвъ-Ценскій). —Нечай поїде“. Оте нещасне сало, вишнєви садочки, краї, где всі обользьмъ лімпітъ“, де віляться самы въ ротъ голушки“, та ще „молодиць-молодушки“—от і все, чимъ, въ лехкій руки корифеївъ російского письменства, одрядається Україна на відъ Білоросії въ уяві середнього інтерелгента, що живе павітъ на Україні. Не диво, що хоча б і серйозні люди, але въ такихъ багатимъ запасомъ відомостей про інородцівъ, всюду йшли до народу зъ однаковими методами працї, зъ однією мовою, зъ однаковими формами, не приводоблюючи себе до місцевихъ національнихъ обставин і форм, не шукаючи въ нихъ группу для своєї працї. Ми знаємо, що було наслідкомъ такої фікції, яка породила нехтування до народнихъ формъ: „наука, искусство, просвіщеніе, цивілізація, — кажучи перерфазованими трохи словами Михайлова-Скіні, — идуть сами по себѣ, народъ — самъ по себѣ, не оплодотворяє другъ друга“. Мало того—міжъ ними виникло „страницаніе“, і фатальний вузолъ все дужче затягався...

Україністство, въ його безпосереднімъ інтересомъ до конкретного народу і справжнього народового життя, було у нас по суті прогестомъ проти цього надмірного абстрагування та шляхомъ оплодотворення народиного життя культурними здобутками і

навпаки,—і в цьому була його велична правда і верно до нещастного розвитку годіще. Але свою правду одягло воно або в архічні або в позвернено-декоративні форми, що затемнели перед людьми його правдиву суттєвості плодоносе зерно воно закидало купою нещотрібного матоху і верно не здужало проклонутись крізь його. Через те наше українофільство тільки не зробилося коректним до загального руху на Україні, а й само ледве животіло; не тільки не притягало до себе людей, а навіть одніх інших. Люди, непричетні до українофільства, дивились на його заступників, як на гарячих, правда, проте чудаковатих трохи людей, фантастів і романтиків, що вітають у „призрачному мірі“ минулого, однак якого високи могили тільки й остались тепер на світі,—то-б-то, сама гарна романтика, більш нічого. Коли ми пригадаємо, що діло діється в часі, однією як-раз своїм суворим та неблагодарним аскетизмом у справах естетики, то до краю зровуміємо, що ці люди й не могли іншого зробити, як те, що зробили. Не доколупавши прикладного взерху зерна правди, залишили вони тих гарних людей вітати в „призрачному“, здавалось їм, світі і пішли на своє „живе діло“, поблажливо посміюючись із непоправними романтиками та фантастами, необіцянізмами. І не помітали ці осудливі критики, що їхмін вони були далеко більшими фантастами, тільки в другого боку, продуктом штучно витвореної однакової й їм ворожкою силою атмосфери,—продуктом, який ще менше мав коріння в рідині землі. У д. Короленка в „Слідом“ музикантъ заходили тепло подяку „мужику-дульдару“, що навчив спілого панчика розуміти голос народної творчості, і як знаємо, спілкий музик в своїй сфері дійсне пішох стежкою, що колись була запровадила його на стайню до Гехима. Але це—виявок: в дійсності

було зовсім інакше. Конкретний мужик український, джерело всякої творчості на нашій землі, не тільки не діждав собі подяки, а й зовсім занік з горизонтів здієвництвом! інтелігенції на Україні перед трафареткою загально-російського, власне великокоросійського, мужика. І от ми бачимо, що чимаси надміро книжниками, надзвичайно штучним і через те просто фантастичним одгонило від самих народолюбів заходів тієї інтелігенції.

Вернемось знов за-для ілюстрації до спомінів д. Короленка. Гурт гімназистів в тим самим учителем Авдієвим, що збудив був на якийсь час українські почутування у героя споминів, співав популярну пісню про бурлаку:

Бурлак робить, заробляє,
А хазяїн п'є, гуляє.

На питання Авдієва—чи подобається пісня, запитаний відповідає, що більшість зі сусідів сподобалася, „На вопрос—почему больше всіхъ, я—оповідає автор,—інською замислилъ.—Потому чо... напоминаетъ Некрасова“,—нарешті сформулював хлопець свою враження (стор. 339). Страшенно характерна ця відповідь, а падто, як додати, що трохи згодом, через кілька сторінок, сам же д. Короленко завважає, що Некрасовського мужика він і вічно тоді не бавів і сам почував, „що въ сущности сходства нѣтъ, а между тѣмъ мой отъмы все-таки выражалъ что-дѣйствительное“ (стор. 369).

І справді—виявив...

Він виявляв одіраність од живого життя та його безпосередніх вражень; він виявляв книжкістю та абстрактністю думки, залежністю од традиційних поглядів, що близько пояснялися далеким, що до свого підходили конче чужими манівцями,—ліжкою дороги не знали. Бурлаку, скожого на того, що в пісні співався, напевне, безліч разів бачив коло себе хлопець: Некрасовського ж мужика він

віколи на своєму віку не стрив і сам не добре знає,—і от же перший знайшов стежку до його серця тільки через те, що „напоминає Некрасова!“. Щоб захопитись, на Волині живучи, чудовою українською піснею на загально-людську, стару як світ тему про наймата і хвіздані тільки по аналозі в великоросійським мужиком—чи може ж бути більша ознака одіраності від життя, чи може гірше показати наслідки „стрінного состоянія“ між народним життям та культурними впливами, які було, на жаль, не перестало на Україні!. Свіжа людина, що наших обставин не знає, цевне й ладу не добере тут ніякого. Та й сам автор, хоч може не зовсім свідомо, почуває тут щось неществене і через те мабуть і висловився так обрежено,—що въ сущности сходства не єТЬ, а между тѣмъ мой отъмы всетаки выражалъ что-дѣйствительное“. І принаймні хоч один раза, а цілком ясно став був і перед д. Короленком корінь і наслідки чудової боротьби тієї між стайню та панськими горнишами, між сопілкою та п'яніно.

Ось автор, що дитиною, в панському хуторі на селі. Панський двір живе своїм звичайним життям: гости, розмови, музика, панчи і панючки, танці,—оте порожнє існування, що було характерною познакою життя по старопанських дворищах. І поруч зовсім інший світ. „А гдѣ-то тамъ, за предѣлами усадьбы,—додає д. Короленко,—идеть своя трудовая жизнь, незѣдомая и чуждая... Отъ неї вѣтвятся наші закладованіе предѣлъ отчужденностю, прерѣніемъ, враждой.. И нѣтъ ничего, чтобы связало жизнь воображенія, мечты, порывы съ этой супровой, но дѣйствительной жизнью труда и терпѣнія“ (стор. 197). Не жаль, знову ж, сліпий музик був величким рапортером на Україні. Більшість, а надто в сфері письменства й громадської діяльності, не тільки не розв'язувала вузла, а тільки дужче його затягала, або—в країні разі—ре-

стинала механично.

Розв'язати фатальний вузол могло тільки широке українство, що єднало б національні форми з світовим змістом. Українофільство, як ми бачили, не могло тут допомогти, бо саме обмежило себе в змісі, спинившись на пережитих стадіях народного життя і не вспішась за новими вимогами часу; ще менше могло допомогти тут російство, бо воно залишило застарілі відносини зі звичаєм та кідало конкретний народ на роздорожжі, дивлячись на життя крізь окуляри чужого народові письменства, пробуєчи на місце дійності поставити книжні будування. Тим часом вже в середині 70-х роках, вийшовши з-під фурелії українофільської практики, Драгоманов окреслив спасенням формулу, якою тільки й можна охопити сферу „стрінного состоянія“ і пристасити боротьбу та ворожків між культурою і працею, між поривами та терпінням—або хоч витворити спильну, на обідві боки зрозумілу, музу. Формулою цією було — „космополітизм в цілях націоналізму в засобах“, бо тільки „сточі ногами й з серцем на нашій Україні“—писав Драгоманов,—ми будемо держати свої голови в Європі“ („Громада“, IV, стор. 198). На цій формулі засновано новітній український рух з його замірами—пересадити всі країці забутки загально-людського духу на рідній ґрунт, надзвіні йм щиро-національну форму. І що ширше захоплюватиме цей рух, з одного боку, загально-людську сферу і що глибше відрізне в себе й здобутки і вкладатиме в рідній український ґрунт, то міцніші і сам він буде, і більше користі народові дасть. Й вже не казати, що тільки він один і може щасливо розв'язувати фатальний вузол усіх націоналізмів, що на лихам співають історична винність на нашій не-своїй землі...

Сергій Симонов.

З нашого життя.

VI

Минуле в сучасному.—Важка спадщина,—і нам, синам, передали свої кайдани, свою славу.—Янус дволітній—Серце в громадському житті.—Однобічність у письменстві є однобічністю у науці—Знову „странне состязання“—Безпорадність української сопілки.—Самобімеження—Ліквідація спадщини.—Величезне завдання і ноза дорога.—Нота сип.

Чтаго заважає звичайно, що пишую про наше минуле, доводилось нам не раз говорити в формах тематогів presentis. Мало того, на сучасні варіації цього недавнього минулого нам навіть натискати доводиться й подкresлювати, як що ми хочемо мати собі якусь науку в того матеріалу, який още перешов перед нашими очима в споминках д. Короленка. Вони дають нам історійний і уривково написаний образ нашого минулого—то правда, але хто зважиться сказати, що те минуле—все в минулому, що тепер ми спокійно можемо говорити про „странне состязання“ в нашему житті, як про річ давно, колишній „тільки давно мицувшихъ днівъ, предавна старина гаубоюю“, які для нас мають тільки історичний інтерес? Думаю що не зважиться люди між нами, що так порішила це питання й цілком була задоволена з нашого сучасного. Кожному будько, що те недавне минуле, оти „преданья“ старовини, і зовсім недалекої старовини, не одійшли до історичного архіву, а напахи, ще й досі мають цілком реальні форми, що на кожному ступні й темпер ще даються нам добре візнаки...

Всячі хоча б наше українофільтво, якому треба було тут привозити найбільшу увагу, беручи за вихіду точку споминки д. Короленка. Як громадський напрям, воно безперечно вже з'явивше історичне; ще під ударами гострої критики Драгоманово воно почало хилитись до зацепи; а життя вже до краю довело його слабість і полівочність і ото на початку 90-х років можна заважити, як з українофільського світогляду

вирізняється щось інше, що стає вже в опозицію до популярного недавно ще на українському ґрунті на-пряму. Це було те, що публіцисти того часу називали „свідомістю українством“, підкреслюючи цим терміном, що українофільтво розуміли воно не довершеної її по поводу своєї національнозв. Згодом і в того одностайного на першій порі „свідо-мою українством“ вилонилися партійні українські організації, що свою національнозвідомість укріплювали і підтримували загально-політичними поступами, прищеплюючи до українського ґрунту загально людські здобутки та досвід і в сфері політичного життя, якого жахали на-ші споредники на превелику школу собі самим. Українство, як система розумова, як синтез „сущого“ і „дол-жного“, як поєднання теоретичної правди і практичної моралі, те діло безперечно пішло тоді в глиб і разом з тим захопило й ширші верстки ін-телігенції, зйшло ѹ до народу вже і тим самим придбало собі той ґрунт, якого брачувало українофільтво. І про-сучасне українство ще не може цілком задовільняти людей, що під-ходять до його в зашитами своїми, не може ще дати відповіді на всі питання теоретичної й практичної природи і ніхто не скаже, що ґрунт під на-ціональнозв. звідсін нехтування громад-сько-політичною стороною життя рід-ного краю; звідсін компроміси, коли українські домагання та інтереси да-вано на жертву „общерусської культури“ без спроби погодити їх гармо-нічно. Українство тоді було бильш винливим люблячим серця (з цього погляду, може, й самий термін „українофільтво“ аж надто характерний), ніж тверезого розуму, і сердечні по-ривання воно тільки й могло пере-важити надводільні. Теплота і щи-рість та сердечна лагідість були ознаками початкового українства і ці риси могли навіть притягати до його людей, бо все-таки це був ступінь на-перед перед чергою казенницюю та формалізмом. Але на самому серці не можна жити людського будзува-

ти і самотеплоти мало, щоб регу-лювати соціальні стосунки. Тим-то й сами українофили почували зараз же своє непевні становище, коли доводилось їм виходити з привичної сфе-ри майже особистого життя на шир-шу ґромаду. Ми знаємо, що високо ставили українські ділči тих часів народною мовою, як найкращий скарб нашої народності й найдужче його на-ціональну ознаку,—і разом з тим у

громадському житті воно одмежовували й дуже тісний круг, давали другорядну й треторядну роль в драмі практичних стосунків. Оловій-даничика й поезії—це був перший етап, на якому із українофільтва вимагав, і то не діо кінця, українською мовою, і це в тиа вирізано-одно-бічні форми прибрались, що викли-кали наречені протести од самих же ділчів того руку. Вище ми бачили, як говорив про „повість и стишки“ Ко-стомаров, вимагали для народу „кріпкій пітательний піщи“ знання і образовання“. Тоді прибала безп-речно право і наукова література, але яків такі в дуже однобічній формі—як популярно-просвітнє письменство ли простолюдин. Вища наука про-йшла мимо українства і ми бачили, що той самий Костомаров, який дуже палко обстоював за популярну лі-тературу, тут же разом одкідає да-українство „Космос“ Гумболта або римську історію. Практично такі до-магання мали, певна річ, свою чи-мурацію, бо і рук працьовитих було мало в українстві, і треба було перші й напільніші вимоги, як вайвидічне задоволення. Але принципіально та-ке нехтування „Космосу“, то б-ть ви-шої науки, вищої літератури, широ-кої публіцистики, загальної критики і всіх інших парослів письменства й культури—було невимовно шкодли-вим для українства. Розкорюючись, таке нехтування вилілося в ту тео-рію музичкої раг excellence нації, яка музичкою тільки мірові й по-важні вадо-вільності, а з цього вже логічним ступнім була й та теорія літератури „для домашнього обіхода“, яка запанувала потім, і переконувала,

власне кажучи, українському народо-ві цілях до розвитку всіма стороно-ми. Перші, елементарні потреби мож-на і повинно задовільняти своїми за-собами, свою мовою,—отже красне письменство, але тільки з „мужицького круга“, популярна література, але тиль-ки з початкових елементів аванії, і, певна річ, пам'ятки народної твор-чості—обе був докладно обмежова-ний обсяг, по-за який не сміле сяга-ти народна мова. Мовою публічного життя, мовою вищої культури воно не може бути, і сама по собі, як мова музичка, і через те ще, що це був вже „щербд для руської лі-тературі“. Отже коли на Україну за-ходила вища культура, — а вона не могла не заходити, бо китайським муром нашого краю ніхто не зібрался обмурювати—то заходила тільки в тихих формах, і з самого погляду українофільтво навіть не могло з цим боротися, бо зважалося покла-ди зброю. Так затягався фатальний вузол, так витворилось, ширілось і росло „странне состязання“ між на-ціональними формами українського життя й вимаганнями вищої культу-ри. Український народ з своєю само-робною сопілкою мусив оборонитися до „іноземніх“ пришельців*. Правда, ці „пришельці“ до народу власне мало коли спускалися, зате воно з усюєю енергією вдарили на інтелігентні українські сфери і тут вже сопілка цікого поробити не могла.

Не могла вона цікого поробити через те, що занадто обмежені були її засоби. Вище ми читали слова Ко-стомарова, що, напр., переклади на українську мову не потребівавіть інтелігентного класа, бо „со всімъ зтимъ овъ може познакомитися или по подлинникахъ или въ переводахъ на общерусскій языкъ“. І знов треба сказати, що практично Костомаров мав денек рацію, але принципіально знов же таки оцію постановкою пі-тання він позбавляв свою рідну со-пілку вищої змоги конкурувати з ціківно. А раз діло так стояло, що „учасник“ не міг не піти вісім ма-сю до п'яніно, то міг не піти вісім

тись до його, і виноватити за це тільки його, тільки саму здезаціоналізоваву інтелігенцію, коли навіть українофільство не змогло стати вище провинціалізму, видима річ, не годиться.

«Сучасник» пішов до загальної культури і єде туди і по сей день. Още таку спадщину лишили нам після початку українського руху, що свідомо і навмисно обмежив був своє вдавання „мужикам кругом“ і не подав про те, щоб тобі круг поширити й цими спинти ісход інтелігенції в землю обітованої культури, знання й громадської діяльності. І через те перед свідомим українством, що теоретично ліквидувало давно вже українофільське самообмеження, лежить тепер інше величезне завдання — ліквидувати і його спадщину в практичній сфері. Ліквидувати ІІ — значити насамперед задержати при собі всі ті маси інтелекту, що різко одриваються від рідного пия, щоб загинути для України, злившись у великих морі загальноРосійського життя і письменництва.

Завдання грандіозне і тим важче, що прихильники сопілки майже з поворожніми руками, стоять перед „іноземними прищельцями“. Але українство мусить його на себе приняти, коли не хоче зовсім уже уступитися з своїх позицій. Тактика українства „для домашнього обходу“ вже ясно і відразу вивила свою безсилість у боротьбі і тепер перед нами не може бути іншої дороги, як нових засобів пошуку. І на цю дорогу українство вже ступило. Тепер треба тільки умовитись, як іта нею і що з собою нести.

Український рух завжди був рухом у своїх основах демократичним і федералістичним, та іншими і не міг бути, маючи на увазі народ, з трьох кластів складений, в сопільного боку, і не державний, в політичного. Отже демократизм і автономізм на федераційній підставі були неідіумчими рисами українства, що більш або менш відразу пробивалися в цілій його історії. Пануючі вони й тепер і з цього погляду украї-

нство твердий має ґрунт під ногами. Треба тільки той ґрунт прочистити од перешкод і витворити потрібний простір для роботи.

Мені вже не раз доводилося зазначати ті способи, якими, на мою думку, можна це зробити. Зв'язати українство з справжніми народдіми потребами, — та можу формулювати коротенько свою думку в цього приводу. „Взяти демократіям і автономізм у відповідній пропорції, гармонично їх поєднати—значити, знайти найкращу формулу для державно-громадського життя взагалі, значити розв'язати питання і з українством. Це значило б принайпростіше його до життя народу і міцно з'єднати долю даного політично-громадського напряму з народдіми інтересами й на ґрунті найпекучіших потреб народних“ — отакий національний для українства шлях стояв перед мене, коли я пробував зазначити його напрям у статті „З громадського життя на Україні“ (стор. 74). Доля національності буде тоді і долею українського народу, а не було ще на світі згадного до життя й розвитку народу, щоб од своєї власної долі одіскдавувся. А не одіскдавшися він, а положивши він свідомо свою долю на терези історії, то не одіскдавшися од його й інтелектуальних вершків його, і ми маємо тоді велику і численну національну інтелігенцію, — розум і мозок нації останеться при ній. Єсть бо велика сила притяжки в народові і вона здужає пригрнути і пригрити до себе всіх, хто бажає стати йому до послуги й працею своєю полекшити його долю.

Так поставивши питання про долю українства, легко, мені вдається, розв'язати й питання, що йому слід брати в собою в ту дорогу. Треба брати все, чим живе душа людська, що може викликати її зацікавлення, щоб ці одного запиту не лишити без відповіді, щоб ці одини потреби не покинута несанкcionованою. Ма не можемо стати на ґрунті якоїсь окремої просто-народної культури, бо наростає потроху кадри інтелігенції з вищими більшими запитами, і ми повинні

подібати, щоб на рідному ґрунті, з рідної криниці задоволити жаждущих. Не задовільнимо їх тут — вони підуть шукати задоволення де віде. Це не значить, певна річ, що ми визгадаємо якусь свою культуру, окрему з загальною людської, — це значить тільки, що та загально-людську культуру з усіма і здобутками та привіяннями ми перевеземо на рідний ґрунт і одягнемо в жнаву форму українського народного слова, що міг користуватися і їх усевід народ. Цим самим ми викличемо і власну творчість народу на пізнь і дамо їй неуважувалі розміхи і силу; визволимо з духової неволі, в ав'язаного становища ті капуци сили, що тягнуться тепер серед народу і гинуть, не маючи виходу, або направляються на невідповідну стежку. „Homo sum“ — повинен еказати собі нарешті кожний українець і ні одні рисочки своєї людської натури не викидати по-за межі українства, а тільки тут, на рідному ґрунті, задоволити ІІ потреби і сюда ж, на рідний ґрут, нести все, що здобув на чужині.

Отже — з демократизацією всієї культури та з українізацією всього життя повинно вирушити українство в свою нелегку, якую це дорогу. Це єдиний спосіб справді поставити хрест національним мінурам і ліквидувати тут жажду спадщину, що нам од його дostaлась, і дальшим поколінням пічного вже ІІ передавати. Це єдиний шлях до того, щоб справді розв'язати, — не механічно розрубати, а таки розвивати — отай фатальний вузол національного життя, що виявляється „странным состязанием“ між потребами велического організму народного та інтересами культурного життя. Поміти рік в одному спільному ходові ді вищих і кращих форм життя на нашій Україні може тільки широке, свідоме, усіма сторонами розгорнуте українство, — то нехай же воно візьме це на себе і знайде потребі сили на цю величину, на всі півнімущу працю.

Сергій Ефремов.